

Barndomens återkomst, Eriksons åtta åldrar och gamal malättna kaftaner

Insikten, nr 2 2003

Min barndoms plats på jorden hette Skärstad. Ett litet samhälle, en grön dal, inklämt mellan Huskvarna och Gränna. Dess storhetstid ägde rum under den gamla riks-ettans period, då Sveriges huvudled slingrade sig fram genom den gröna Smålands-dalen, med tändstickor i syd och polkagrisar i norr. Då var Skärstad en känd plats. Envar som färdades från Stockholm till Malmö hade sett dess vägskyltar, gröna träddungar, vitkalkade Tegnérlada och otaliga missionshus. De fromma skärstadsborna hotade alla resenärer med den kommande domen. Över riksettan hängde man en lika vådlig skylt som ett skrämmande budskap:

Jesus kommer är du redo.

Den som hade riksettan i sin mitt kunde kosta på sig ett krävande budskap.

Men så byggdes motorvägen, den nya E-fyran. Likt en stormande vattenmassa sökte riksvägen nya flodfårar och förvandlade gamla vattenflöden till små uttorkade rännilar. Samhället låg plötsligt vid sidan om och förde en tynande tillvaro i kampen om berömmelse av polkagrisar, symaskiner, predikanter och hagelgevär.

Ingen tycker om att bli bortglömd. Inte ens ett samhälle. Ty förutan riks-ettan var det inte mycket med bevänt med Skärstad. Gustav den III hade visserligen vilat ut en natt i herrgården. Polackerna red en gång förbi på väg mot slaget i Stångebro och brände en och annan lada. Men annars var det mest lerjord, skog och gudstjänstlokaler. Och Jesus, ja han dröjde tydligen högst betänkligt med sin återkomst.

Men så var det förståss järnvägen. En gång hade en smalspårig järnväg bundit Skärstad samman med Jönköping. Hembygdsföreningen bestämde sig därför att återge Skärstad sitt forna värde och ryktbarhet, genom att bygga ett museum för det gamla loket och järnvägens alla bortglömda artefakter.

Detta projekt sattes i sjön samma år som jag själv fyllde tio. Musei-bygget skulle finansieras genom lotteriförsäljning. Folkskolläraren, som även var folkbildare och satt med i hembygdsföreningens styrelse, utrustade oss fjärdeklassare med tjocka häften av lotter och skickade ut oss mot norr, söder, väster och öster för att med våra inkomster bringa loket åter på plats. Ett pris var utsatt. Den av oss som sålde mest skulle själv få disponera ett helt häfte med lotter, till egen förtjänst utan krav på redovisning.

Fyra dagar trampade jag runt från torp till torp på grusiga småvägar vars existens jag förut

inte ens varit bekant med. Jag besökte små gårdar som klängde sig fast vid bergen ned mot Vättern och knackade vördigt på i de stora hemmanen nere i dalen. Jag satt i otaliga bondkök och drog in doften från lagårdskläder, såpskurat trägolv och glödheta vedspiser, medan husägarna bläddrade runt bland lottsedlarna för att hitta sitt turnummer.

Jag fann det därför rätt och rimligt att jag vann i försäljningsstatistiken. Lotthäftet var mitt. Jag ägde således med ens femtio andelar av det totala antalet lotter och insåg att förutsättningen för vinst var god. Inte en lott sålde jag ytterligare, utan avvaktade istället dagen då vinnande nummer stod att läsa under kungörelser i Jönköpingsposten och Smålands folkblad.

Jag vann.

Jag vann två vinster på mitt lotthäfte:

25 liter bensin, att hämta på Caltex bensinmack, och en pläd i tovat ull, skänkt av södra kretsens syförening.

Jag var lycklig.

25 liter bensin och en len pläd. Detta var en förening av det hårda och mjuka; ett barndomens ying och yang som gjorde min glädje fullständig.

Vinsterna fanns att avhämta hos prosten i prästgården upplyste annonsen.

Och jag begav mig dit nästföljande dag, som var en lördag, tillsammans med min pappa. Prosten, som hette Ruben, tog emot oss på expedition. Han var klädd i svart kaftan. Prosten Ruben hade en darrande stämma, som ett får med mörk bas. Under hakan rörde sig elvan guppande upp och ned då han talade. Prästelvan var därför som en slags seismograf till den djupa rösten. Den darrade och takt med orden.

Vinsterna hölls inlåsta i bokföringsarkivet. Jag minns ännu med den bävande förväntan jag såg nyckeln vridas om, den tunga plåtdörren dras upp. Draget från dörren förde med sig doften av unken luft och åldrande dokument. Prosten rotade där inne en stund. Jämförde lotterna med vinstlistan med hela den värdighet han själv ansåg att det erfordrades.

Vinsterna överräcktes mig. Först pläden. Ovanpå den la prosten det vita konvolut som innehöll ett intygande brev att ägaren till detta dokument berättigades att fritt tanka 25 liter bensin vid Caltex bensinmack i Gisebo.

Då inträffade det som satte outplånliga spår i mitt inre.

Min far tog kuvertet och räckte det över till prosten igen.

- Det här, sa min far med myndig stämma, det här ska prosten ha.

Genom ett mentalt töcken insåg jag vad som höll på att hända. Far gav bort det som var mitt.

Prosten tog emot kuvertet med en tveksam rörelse. Han såg förtvivlan i min blick och vände sig vädjande till pappa.

- Men, men det är väl pojken som vunnit det.

- Ja, svarade far, men nu ska prosten ha det. Varsågod.

Prosten tyckte inte om det. Men pappa var nu ingen man satte sig upp emot; varken om man var son eller prost. Motvilligt tog Ruben brevet i handen, knäppte med sina darrande fingrar upp kaftanrockens svarta sammetsknappar och lät breven glida ner i bröstfickan.

I bilen hem grät jag förtvivlat över denna min vinst som pappa så frikostigt skänkt bort.

- Du kan ju inte ge bort det som är mitt, hulkade jag i baksätet.

Utan att vända på huvudet sa pappa irriterat:

- Vad fan skulle du med 25 liter bensin till?

Till denna fråga ägde jag intet svar.

Som andra oförrätter glömde jag även denna med tiden. Eller lagrade jag den snarare i kroppen, under avdelningen: själen, i arkivskåp: barndom, vid mappen: skam och nederlag. Vi äger alla en sådan sektion i vår inre värld.

Där låg den alldeles bortglömd och förträngd och samlade damm. En gång flöt dock minnet av den upp till ytan och jag överväldigades åter av den smärtsamma vanmakten, att se mitt konvolut glida ned i prostens innerficka.

Klädsamt nog skedde barndomens återkomst mitt under min utbildning till psykoterapeut. Jag borde därför ha varit väl förberedd för denna rendezvous, men togs alldeles på sängen.

Föreläsaren introducerade oss i psykoanalytikern Erik Homburger Eriksons tankar om människans åtta åldrar. Hur erfarenheter och upplevelser gång på gång pendlar åt två olika håll, och vi tvingas utsätta oss fara för att samtidigt uppnå något väsentligt. Ur spädbarnets kamp mellan tillit eller misstro föds vår förmåga till medkännande och empati. Denna tid avlöses av perioden självständighet och skam då det egna jaget utvecklas. Förhoppningsvis på ett sådant sätt att vi senare som vuxna kan tillåta oss att lyckas utan att nedvärdera andra.

Initiativ och skuld, är föreskoleålderns arena då livets målmedvetenhet tar form. Till det kräva naturligtvis uppmuntran. Arbetsflit och underlägsenhet var, enligt Erikson, den period jag själv befann mig i för tiden vid katastrofen med presentkortet på Caltex. Man lever då, enligt Erikson, med ett krav att göra allt rätt och förväntar sig även samma ambition från vuxenvärlden. Så fortsätter det livet igenom, för att sluta i ålderdomens visdom eller avsmak för livet. Antingen blir man klok och nöjd, eller bitter och less på allt, påstod Erikson. Och det

kan ju ligga något i det.

Föreläsaren ville nu illustrera det sagda, genom att låta oss se Ingmar Bergmans klassiska film: Smultronstället, vilken han menade på ett förnämligt sätt återgav människans alla livskriser enligt Erikson.

Föreläsaren knäppte på videon och den Bergmanska dramat tog plats i TV:n. Victor Sjöström färdas som den gamle professorn Isac Borge på riks-ettan från Stockholm till Lund för att ta emot sin utmärkelse. Märkliga saker inträffar under resan. I Gränna stannar professorn och äter lunch tillsammans med sina medresenärer. Någon spelar på gitarr och sjunger den wallinska psalmen: Var finns den vän jag överallt mig söker....

Så fortsätter resan. Professorn stannar igen, nu för att tanka bilen. En ung gänglig Max von Sydow fyller tanken med bensin. Då ser jag att det står Caltex på hans overall! Jag flyttar blicken till filmens bakgrund och inser att scenen är inspelad på Caltexmacken i Skärstad.

Som en blixtnar det en ologisk men ettrig tanke genom hjärnan. Det där är mina 25 liter som Max von Sydow nu fyller Isac Borges bil med! Jag insåg med ens min samhörighet med det drama som Erikson ansåg utspelas i 7 - 12: åringens inre värld; arbetsflit och underlägsenhet. Min mödosamt inarbetade vinst, den skamfyllda underlägsenheten då far gav bort av det som var mitt. Lönar det sig verkligen att försöka uppnå något i livet?

Därefter föll händelsen åter i glömska.

Även prosten Ruben återkom långt senare i mitt liv. Också då framträdde han i svart kaftan. Det var vid min egen prästvigning.

En busslast med skärstadbor hade kommit ned till Växjö för att övervara min högtid. Den gamle emeritiprosten var en av dem. Tillsammans med prostinnan, Vera, satt han nu vid kaffebordet efter prästvigning och mässa. Det är så med äldre människor som var gamla redan då man själv var barn. De ser inte en dag äldre ut när man möter dem som vuxen. Jämngamla, som man delar åldrandets åtta faser med, ser förskräckligt tärda och förfallna ut då man återser dem efter en tjugo år sådär. Men barndomens gamla människor är sig exakt lika om man får tillfälle att återse dem i ens egen medelålder.

Nu satt han där, Ruben, i domkyrkans församlingshem och sörplade kaffe. Precis sig lik som då han talade vid skolavslutningar och söndagsskolans dag.

En malör inträffade vid detta prästvigningskaffe.

Jag hade på inbjudan till min prästvigning skrivit en kommentar, att istället för presenter önskade jag insamla medel för inköp av en kaftan åt en kollega, vilken liksom jag prästvigdes

denna sommar. Dock prästvignades han inte i Växjö, utan i Tanzania. Vi hade träffats året innan i Jerusalem vid Hebreiska universitetet där vi båda var stipendiater. Det som mer skilde oss åt än hudfärg var de ekonomiska förutsättningarna. Jag hade därför beslutat mig för att skicka honom pengar till en kaftan, eftersom vikten av detta klädesplagg varit hans största bekymmer inför prästvigningen.

Under prästvigningskaffets senare del gick därför en kollektskål runt bland de närvarande. När skålen nådde fram till prostinnan, blev den stående. Vera var av skärstadbör allmänt känd som föredömligt sparsam, för att inte säga snål. Med ett säkert tag om sin handväska störrade hon ner i skålen. Varpå hon sedan fäste blicken på Ruben och sa med gäll röst.

- ”Ruben, jag tror du har en gammal kaftan i klädkammaren. Kan vi inte skicka den till negeren”. Resten sa inte Vera, men det var alldeles uppenbart att hon tänkte: ”Så slipper vi lägga pengar i kollektskålen”.

Prosten Ruben fick en förfärad vanmäktig blick som jag någon gång sett honom tidigare med i livet. Just då kunde jag bara inte placera var och när. Men inför Veras makt var han tyst.

Vad skulle jag säga? Inte ville jag förnedra min vän och kollega i Tanzania med en gammal maläten kaftan i storformat. Men inte heller förmådde jag avbryta Vera i hennes djärva plan att spara slantarna i handväskan.

Då kom räddningen i form av Tommy Hägg, min prästvigningsassistent. Tommy var sjukhuspräst i Jönköping och psykoterapeut. Dessutom kunde han vara otroligt kvicktänkt och underfundig. Med trygg stämma sa han:

- ”Men Vera lilla, det vet du väl att prästerna i Afrika, som är svarta, har vita kaftaner och att vi som är vita har svarta kaftaner”. Inte är det väl en vit kaftan som Ruben har på vinden.

Inför denna logik baxnade Vera och såg sig nödgad att retirera. Men då portmonnän redan var i handen tittade hon sig misstroget omkring sig och mumlade. ”Jag tror nog allt att jag ska se hur det är med Rubens gamla kaftan”, varpå hon lät skålen passera vidare. Om det var detta som Erik H Erikson menade med ålderdomens vishet vet jag inte. Vera hade alltid varit förslagen då det gällde pengar.

Således kom det med posten en vecka senare en svart kaftan som luktade svettig gammal prästgubbe. Jag hade nog tänkt att slänga den. Men av någon anledning blev den hängande bland vinterkläderna där den sedan följde med i åtskilliga år framöver. Dock utan att någonsin komma till användning.

Jag själv blev sjukhuspräst, liksom Tommy Hägg, vid ett psykiatriskt sjukhus. Snart fann jag att en av de största fördelarna med att vara sjukhuspräst, är att man slipper bära kaftan och

istället får ägna sig åt att möta människor, både sjuka och anhöriga .

Sexton år bar iväg. Fort som det går i medelåldern. Jag blev psykoterapeut och hamnade allt längre bort från det kyrkliga.

Tills jag så fick tjänst som stiftsadjunkt för kyrklig personalvård i Linköping.

Jag trodde mig vid detta laget ha lagt upp ett försvarligt avstånd till kaftaner, kyrkliga processioner och annat adiafora. Men ett av mina första åliggande som stiftsadjunkt och psykoterapeut blev oväntat nog att delta vid prästvigningsmiddag i Linköpings biskopsgård, enär kandidaterna senare skulle erhålla handledning av mig.

På biskopens inbjudan stod att kaftan var anbefalld. En kall kåre gick utmed ryggen på mig. Kaftan, det hade jag inte burit sedan.....? Jag mindes inte när. Men obehaget att bära kaftan var dock mindre än den oro jag kände för själva kaftanen. Var hade jag den?

När jag väl fått fatt i min prästvigningskaftan, fann jag att 16 år satt sina spår i min kropp. Jag var inte längre ung och smärt utan medelålders och något större. Kaftanen gick inte längre att knäppa om midjan.

Det var då som jag inför hotet av att misslyckas i mitt första åliggande som stiftsadjunkt kom att tänka på prosten Ruben. Hur var det nu? Visst sjutton hade jag en gång fått en gammal kaftan av honom? Efter ännu längre rotande i lådor höll jag den i mina händer. Luggsliten och fortfarande illaluktande. Men den var en kaftan och den var svart. Dessutom gick den att knäppa runt midjan. Jag kunde således uppfylla biskopens begäran.

Hemma igen efter middag i biskopsgården, knäppte jag av mig kaftanen och hängde upp den på sin galge. Den borde nog skickas på kemptvätt! Om man nu inte helt enkelt bara kunde slänga in den i tvättmaskinen. Jag trevade runt i fodret efter något ännu läsligt tvättråd, när jag kände något hårt på vänster sidan. Det låg något i innerfickan.

Fram drog jag ett vitt kuvert, utan någon text på utansidan. Men då jag sprättat upp det kunde jag ta upp ett vitt ark med Caltex röda femuddiga stjärna som brevhuvud. Texten var skriven med bläckpenna i sirlig stil

”Ägaren av detta brev är berättigad till 25 liter högoktanig bensin, att hämtas på Caltex bensinstation i Gisebo”.

Under texten fanns en otydlig stämpel och ett datum skrivet i bläck, 24:e maj 1966.

Som ett filmduksminne såg jag framför mig hur prosten en gång låtit brevet med min vinst glida ner i kaftanens innerficka. Där hade det funnit sin plats. Prosten fyllde aldrig sin bil med min bensin.

Jag höll nu det kuvert jag en gång för 34 år sedan sträckt mig mot men så skamfullt förlorat. Jag var således äntligen berättigad till 25 liter bensin.

Men det är så med barndomsminnen. När man väl få fatt i dom är de sedan länge förlorade. Man möts, känner igen och tvingas sedan åter ta avsked. De har spelat ut sin roll i det ögonblick man verkligen förfogar över dem och kan äntligen skingras som dimman en sommarmorgon efter kall natt.

Caltex blev Texaco. Och Texaco blev Preem. Livet går ju vidare, både för människor och bensinbolag. Vi förändras med nödvändighet. Det var alltför sent att bärga min självklara rätt. Kanske är det så vi måste se på gångna oförrätter, gamla kränkningar och nesliga händelser. Det är viktigt att till slut få lämna dem. Låta dem bli verkligt bortglömda, efter att en sista gång ha tummat på deras skrift och avtryck.

Jag stoppade ned brevet i den sammetsfodrade innerfickan och hängde upp kaftanen på en galge.

Jakob Carlander